

۱۵۵۶۰۵۶

اصول اخلاقی

در پژوهش‌های اجتماعی

مؤلف

سیدمیلاد غلیرضائزاد

دانشگاه آزاد اسلامی با همکاری واحد گرمسار

سرشناسه	:	علیرضائزاد، سهیلا، ۱۳۴۵-
عنوان و نام پدیدآور	:	اصول اخلاقی در پژوهش‌های اجتماعی / سهیلا علیرضائزاد.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	:	۲۱۳ ص.
شابک	:	978-964-10-5080-3
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیا
یادداشت	:	واژه‌نامه.
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	تحقیق — جنبه‌های اخلاقی
موضوع	:	Research -- Moral and ethical aspects
موضوع	:	جامعه‌شناسی — روش‌شناسی
موضوع	:	Sociology -- Methodology
شناسه افزوده	:	دانشگاه آزاد اسلامی. سازمان چاپ و انتشارات
شناسه افزوده	:	Islamic Azad University Publication
رده‌بندی کنگره	:	Q180/55 / ۹۶۸
رده‌بندی دیویی	:	۱۷۱.۰۰۱۴
شماره کتابشناسی ملی	:	۹۹۱۱۰۰۰۰

اصول اخلاقی در پژوهش‌های اجتماعی

تألیف: سهیلا علیرضائزاد

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی (با همکاری واحد گرمسار)

لیتوگرافی: چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی

با همکاری واحد گرمسار

شابک: ISBN ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۵۰۸۰-۳

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

فهرست

پیش‌گفتار

۱. شناخت علمی و اصول اخلاقی.....	۱
مقدمه.....	۳
۱. نهاد علم و ضرورت‌های اخلاقی.....	۳
۲. واقعیت و مواجهه عامه با آن.....	۷
۱-۲ طبیعت و واقعیت.....	۱۰
۳. علم، اخلاق، و ارزش.....	۱۷
جمع‌بندی.....	۲۳
۲. اخلاق و اصول اخلاقی.....	۲۵
مقدمه.....	۲۷
۱. اخلاق و قانون.....	۳۱
۲. علم و قدرت.....	۳۲
۳. اخلاق در علم.....	۳۵
۴. دستورالعمل نورنبرگ و اعلامیه هلسینکی.....	۳۸
۵. چرا اخلاق پژوهش را مطالعه می‌کنیم.....	۴۳
۶. نکات اولیه اخلاقی در پژوهش علمی.....	۴۷
(۱) صداقت.....	۴۷
(۲) اجتناب از فریب‌کاری در پژوهش روی انسان‌ها.....	۵۰
(۳) عینیت.....	۵۱
(۴) شک سازمان‌یافته.....	۵۳
۷. تضاد در منافع و اصول اخلاقی.....	۵۳
۸. تصمیم‌سازی اخلاقی در پژوهش.....	۵۶

۵۹	۳. نیم‌نگاهی به رویکردهای اخلاقی.....
۶۱	مقدمه.....
۶۱	۱. رویکرد وضعیت‌نگر.....
۶۴	۲. رویکرد اجتماع‌نگر.....
۶۶	۳. فایده‌گرایان و عقل‌گرایان.....
۶۷	۴. فرا اخلاق.....
۷۰	۵. نظام اخلاقی یکپارچه.....
۷۰	۶. اخلاق با رویکرد روانه.....
۷۴	۷. اخلاق رابطه‌ای.....
۷۵	جمع‌بندی.....
۷۷	۴. مالکیت دستاوردهای پژوهش علمی.....
۷۹	مقدمه.....
۸۰	۱. تألیف و تصنیف.....
۸۲	۲. مدیریت داده‌ها.....
۸۵	۳. قواعد به اشتراک‌گذاری داده‌ها.....
۸۵	۳-۱. دستورالعمل‌های اخلاقی برای به اشتراک‌گذاران داده‌ها.....
۸۷	۴. سوءرفتار در پژوهش.....
۸۸	۵. مالکیت معنوی.....
۸۹	الف) سرقت ادبی و علمی.....
۸۲	ب) انواع مالکیت معنوی.....
۹۴	۶. آرشیوهای ملی و بین‌المللی.....
۹۷	جمع‌بندی.....
۹۹	۵. اصول اخلاقی در پژوهش‌های علوم اجتماعی.....
۱۰۱	مقدمه.....
۱۰۳	۱. تأثیر روابط قدرت در پژوهش‌های اجتماعی.....
۱۱۰	۲. انواع مطالعات اجتماعی و شرایط شهروندان مشارکت‌کننده.....
۱۱۴	۳. جامعه‌شناسی به‌مثابه یک علم بازتابنده.....
۱۱۵	۴. اصول اخلاقی در پژوهش بر گروه‌های انسانی.....

۱۱۶	۱. اصل رضایت آگاهانه.....
۱۱۶	۲. اصل احترام به حریم خصوصی اشخاص و محرمانگی هویت آنان.....
۱۱۸	۳. رعایت اصل عدم به مخاطره افتادن نیکوکاری.....
۱۱۸	۴. اصل عدالت در اخلاق.....
۱۱۹	۵. داده‌سازی.....
۱۲۰	۶. پژوهشگر به مثابه شهروند.....
۱۲۰	۷. پرسش‌های اخلاقی در هر پژوهش.....
۱۲۲	۸. مسایل اخلاقی در پژوهش روی گروه‌های آسیب‌پذیر.....
۱۲۹	۹. اصول اخلاقی در پیمایش.....
۱۳۳	۱۰. فن‌اوری‌های نوین و تأثیر آن بر اصول اخلاقی در پژوهش اجتماعی.....
۱۳۴	جمع‌بندی.....
۱۳۷	۶. اخلاق در پژوهش اجتماعی: دینی.....
۱۳۹	مقدمه.....
۱۴۱	۱. عدم تعادل قدرت پژوهش‌گر و مشارکت‌کننده.....
۱۴۳	۲. اصول مواجهه با مشارکت‌کنندگان.....
۱۴۵	الف. داوطلبانه بودن مشارکت و ابعاد آن.....
۱۴۶	ب. عدم فریب‌کاری در پژوهش.....
۱۵۰	پ. فاصله فرهنگی با شهروندان مشارکت‌کننده.....
۱۵۱	ت. حفظ منافع مشارکت‌کنندگان در پژوهش.....
۱۵۴	ج. رضایت آگاهانه.....
۱۵۸	چ. پژوهش‌های پنهان.....
۱۶۲	ح. حفظ محرمانگی.....
۱۶۴	خ. تجزیه و تحلیل و گزارش نویسی.....
۱۶۶	۱. گزارش نویسی.....
۱۶۷	۲. تعمیم بیش از حد.....
۱۶۹	۳. مروری بر اصول اخلاقی در دو روش کیفی.....
۱۶۹	۳-۱. اصول اخلاقی در مردم‌نگاری.....
۱۷۳	۳-۲. اقدام پژوهی و روش‌های پژوهش مشارکتی.....

۱۷۹ ۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۱۸۳ ۱. اخلاق در علوم اجتماعی

۱۸۹ منابع

۱۹۵ واژه‌نامه

www.ketab.ir

پیش‌گفتار

تداوم حیات انسان‌ها در خلال تاریخ و در اجتماعات مختلف، مواجهه با واقعیت طبیعی و امر اجتماعی و نیز شناخت آن را به ضرورتی انکارناپذیر برای آنان تبدیل کرده است. مواجهه و شناخت واقعیت در اجتماعات انسانی از اصولی پیروی می‌کند که برخی از این اصول در علم نیز مشاهده می‌شود اما دانشمند برای تولید شناخت عالمانه به دانش روش‌شناسی نیازمند است. دانش روش‌شناسی، دانشمند را برای تولید شناخت عالمانه در باره جهان پیرامون آماده می‌کند. به طور معمول انتظار می‌رود که پژوهش عالمانه موجب تولید نوعی از شناخت شود که بکان پیش‌بینی، کنترل و طبیعتاً دست‌کاری و تغییر را برای پژوهش‌گر فراهم نماید. در خلال تاریخ بشری، دانشمندان و پژوهش‌گران خدمات بسیاری برای افراد، اجتماعات و جمع‌بزرگ‌تری انجام داده‌اند اما پژوهش‌های عالمانه در حوزه‌های مختلف همواره امکان ایجاد آسیب‌هایی را برای مشارکت‌کنندگان در پژوهش، فراهم می‌کند.

از سوی دیگر مسئولیت‌های اجتماعی نهاد علم و دانشمندان و پژوهش‌گران فعال در این نهاد، ضرورت توجه به اصول اخلاقی ویژه فضای علم را مطرح می‌کنند. گاه ممکن است منافع شخصی پژوهش‌گر منجر به عدم تکمیل پژوهش، دریافت نتایج موثر و متکی بر امر واقع شود. بدین ترتیب به نظر می‌رسد توجه به اصول اخلاقی برای حفظ کارآیی فضای علم امری ضروری باشد. انتظار می‌رود که رعایت این اصول، سلامت حرفه‌ای در فضای علم را برای پژوهش‌گران تضمین نماید. در این میان توجه به مالکیت آثار معنوی از اهمیت بسیاری برخوردار است.

خوشبختانه در خلال سال‌های اخیر کتب زیادی برای آموزش روش‌های پژوهش فراهم شده و در اختیار دانشجویان محترم در رشته‌های مختلف قرار گرفته است اما متأسفانه در اغلب این کتب، اصول اخلاقی به صورتی بسیار ضعیف و حاشیه‌ای مطرح شده است و دانشجویان معمولاً در این باره مطالب کافی در اختیار ندارند.

به عنوان یک پژوهش‌گر اجتماعی سالیان بسیاری است که به مطالعه و تدقیق در روش‌های پژوهش اجتماعی پرداخته‌ام. هم‌چنین از این شانس برخوردار بوده‌ام که در دوران دانشجویی و در سال‌های پس از آن در زمین پژوهش با گروه‌های مختلف اجتماعی کار کنم. خیلی زود متوجه شدم که مشکلاتی در بخش‌های مختلف پژوهش، از ابتدا تا انجام، ظاهر می‌شود که تنها توجه به اصول اخلاقی می‌تواند به پژوهش‌گر در حل آن‌ها یاری رساند اما نکته مهم آن است که اصول اخلاقی نیز در بسیاری از موارد متنوع بوده و گاه در چالش با یکدیگر قرار می‌گیرند. بدین ترتیب مشخص شد که اصول اخلاقی در پژوهش‌ها، علم، دانشی فراتر از آموختن چند راه‌کار ویژه است. اصول اخلاقی بر دانش طریقی عمیقی متکی است که دانشجویان و پژوهش‌گران ناگزیر برای انجام صحیح پژوهش‌های علمی نیازمند آگاهی از آن، هستند. از این‌رو به تدریج این مجموعه بحث‌ها را به‌ویژه در کلاس‌های دکتری وارد دروس و تحقیق نمودم و در مواردی با بازخوردهای بسیار مثبتی از سوی دانشجویان مواجه شدم. نکته مهم آن بود که دانشجویان در خلال بحث‌های کلاسی، گاه از اشتباهات اخلاقی و اثرات آن بر پژوهش، مطلع نبوده یا بدان نیندیشیده بودند. در این کلاس با به همراه دانشجویان علاقمند توانستیم ابعاد مختلف مشکلات اخلاقی در مراحل مختلف پژوهش را مورد بررسی قرار دهیم. اندیشه فراهم کردن این کتاب، به دلیل برخورد فعال و صمیمانه گروهی از دانشجویان در یکی از کلاس‌های دکتری به ذهن نگارنده‌م‌خطور گردید. در خلال چند سال اخیر به مطالعه و بررسی این مهم پرداختم و نهایتاً این اثر فراهم شد. صمیمانه امیدوارم که این اثر بتواند در مسیر اجرای پژوهش‌های اجتماعی موثر و مفید بوده و به دانشجویان و پژوهش‌گران یاری رساند. در این مسیر، شایان توجه است که دو فصل اول این کتاب به دلیل اخلاق در علم را به طور عمومی مورد توجه و بررسی قرار داده و برای دانشجویان رشته‌های مختلف علمی که به نحوی به مطالعه و پژوهش بر انسان یا دیگر موجودات زنده می‌پردازند قابل استفاده است. آگاهی از مباحث مربوط به مالکیت معنوی و اصول و موازین حاکم بر آن برای دانشجویان در کلیه رشته‌های تحصیلی مفید است. فصل سوم نگاهی سریع به رویکردهای اخلاقی در پژوهش علمی انداخته و در فصل‌های پنجم و ششم این اثر، عمدتاً به مسایل اخلاقی در پژوهش‌های اجتماعی پرداخته است تا به پژوهش‌گر اجتماعی در اخذ تصمیمات درست در اجرای پژوهش یاری رساند.

بی‌تردید تشویق‌های جناب‌آقای دکتر ازکیا در کنار بررسی چند باره اثر و نقد آن، در

شکل‌گیری کتاب بسیار تاثیرگذار بود. بدون یاری ایشان هرگز این اثر به پایان نمی‌رسید. لازم به ذکر است که هم‌زمان و همراه با تجربه‌های شخصی اینجانب در زمین پژوهش، تذکرات ویژه استاد بزرگوار دکتر حسن سرایی در جلب توجه من به اصول اخلاقی پژوهش بسیار تاثیرگذار بود. ایشان هم‌چنین منابع بسیار مفیدی را به اینجانب معرفی کردند. مایلم از همکاری خانم آذر درویش و هم‌چنین تلاش‌های پیگیرانه و صبورانه خانم عقیق آذرنیا در چاپ و نشر این اثر تشکر نمایم، از خانم طیبه مینویی‌فر که در ویراستاری بخشی از کار یاری نمودند متشکرم.

در مسیر فراهم کردن این اثر، هم‌چنین از حمایت و همراهی تعدادی از دوستان و نیز دانشجویان عزیزم بهره‌مند شدم که نیاوردن نام آنان تنها برای اجتناب از اطناب کلام است و بی‌شک فدردان همراهی این عزیزان هستم. در پایان لازم است متذکر شوم که علی‌رغم شانس بهره‌مندی از نه‌ایح بزرگان، این اثر نهایتاً با اتکا به توان و تصمیمات من فراهم شده است و بنابراین کاشی‌مانی که بی‌شک در آن موجود است، مستقیماً به نگارنده باز می‌گردد. امید است که بهره‌مندی از نقدهای خوانندگان محترم، امکان بهبود آن در آینده فراهم آید.

سهیلا علیرضائزاد

شهریور ۹۶